

Türkmenler we Demirgazyk Afrika halklary

Category: Kitapcy,Nukdaýnazar,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmenler we Demirgazyk Afrika halklary TÜRKMENLER WE DEMIRGAZYK AFRIKA HALKLARY

Biz dürli halklaryň medeniýetleriniň arasynda bellibir meñzeşlikleriniň bolmagy hiç wagt olaryň garyndaşlygyna şayatlyk etmeýändigini bilýärис. Olar ýa ýakyn jemgyýetçilik-ykdysady gurluşy, ýa tebigy howa şertleri ýa-da adam aňynyň belli kanunalaýyklyklary bilen bolup biler. Emma bizde Türkmenistan we Demirgazyk Afrikanyň, hususan-da Müsüriň arasynda gadymy döwürden bări etnomedeni gatnaşyklaryň bardygyna şayatlyk edýän jedelsiz deliller bar. Muňa türkmenleriň antropologik sypatynyň (keşbiniň) özi şayatlyk edip biler. Ol ýewropeoid jynsynyň zakaspiý görnüşiniň orta ýer deňiz dolihpsefal (uzynkelle) tipi hökmünde kesgitlenýär. Antropologiýasy boýunça türkmenleriň Orta Aziýa halklary bilen meñzeşligi alymlaryň öňünde heniz özuniň çözgüdine garaşyan meseläni goýýar. 1926-nyj ýylда professor N.Brýullow-Şaskolskaýa amyderýanyň kenaryndaky türkmenleriň medeniýetini öwrenip, Türkmenistan ''umumy ylmy nukdaýnazardan çuň gyzyklanma döredýär'', sebäbi bu territoriýa medeniýetiň iň wajyp ýeleriniň biridir, onda gadymy Assiriýa, Pars, Hytaý we beýleki gadymy medeniýetleriniň gözbaşlary ýüze çykarylýar diýip bellemegi töötänleyin däldir(1). Sungaty öwreniji Ç.Esenowyň ''Gurjak oýny hasylllylyk kultunyň tansy'' diýen işi örän gyzyklydyr. Onda awtor ýaňy-ýakynda-da türkmenlerde bolan ''gurjak oýny'' kult tansyny Gündogar ýurtlarynyň has gadymy däp-dessurlary bilen deňesdirýär. Onda-da, Ç.Esenow öz sözlerine görä, onuň 1985-nji ýylда Lebab welaýatynda toplan meýdan materiallaryny, diňe gündogar mifleri we ritual misteriýalary bilen deňesdirilende, düşündirmek bolýar. Ol ''has gadymy döwürlerden bări Merkezi Aziýanyň, Hytaýyň,

Hindistanyň arasynda Gündogarda we Alynky Aziáha hem Müsür bilen Günbatarda güýçli medeni alyş-çalyş bolupdyr, şunuň netijesinde bu medeniyetleriň aýratyn elementleri Orta Aziáha halklarynyň folklorynda saklanyp galan bolmagy ahmal'' diýip aýratyn belleýär(2). Türkmenleriň kult aýdymalary, tanslary, sazy barada aýdanýnda, Ç.Esenow türkmen-müsür medeni gatnaşyklarynyň üstünde durup geçýär. Türkmen sazyny iň gowy bilýän W.M.Belýaýewa salgylanyp, ol, türkmen dutaryna meñzeş iki taraply çirttilip çalynýan saz gurallary, müsür baralýewleri boýunça netije çykarylanda, Müsüriň we Türkmenistanyň ýasaýjylarynyň arasynda b.e.ö. III-II müñýyllylarda has giň ýaýrapdyr.''Türkmenleriň we müsürlileriň kult aýdymalarynyň usullarynda hem meñzeşlik duýulýar '' diýip, Ç.Esenow ýazýar. Mysal üçin, aýdyn aýdylanda, aýdymçynyň elini gulagyna, ýaňagyna we boýnuna goýup, ýeňiljek basmak bilen sesi titremekleri ...Türkmeniň däp bolan dessurynda şeýle usul zenanylaryň we gyzlaryň ''läle'' aýdymalarynda duşýar, ol ''läle kak'' diýen halk adalgasy bilen anyklanylýar(3).Müsürlileriň we türkmenleriň magiki tanslarynyň plastikasynda (hereketinde) hem ýuze çykýar. Hususan-da, müsürlileriň adam jaýlanandaky tansy (''çapak'') diňe aýallar tarapyndan ''agy aýdymalarynyň deprekleriň kakylyp, el çapmak bilen sazlaşygynدا'' ýerine yetirilýär.''Misrian'' (Balkan welaýaty) we ''Müsür'' (Lebap welaýatyndaky şäherçe) toponimlerine üns bereliň. Olarda Ýepgitiň türkmençe ady Müsür bilen many gatnaşygy bar. Türkmeniň improvizirlenen göýdüm (karlik) adamyn gatnaşmagyndaky ''gurjak oýny'' tansy hem müsürlileriň jadyly (magik) tansyny ýa-da salýar. Mysal üçin, Senusert dinastiýasynyň XII faraonyň köşk adamy Sinuheta ýazan hatynda şeýle diýilýär ''Seniň mazaryň gapysynda karlikleriň tansy bolar''. Müsüriň mifologiyasynda karlik diýip şertli Şeýtan (Iblis) atlandyrylýar we ol öý ojagynyň, aýallaryň we çagalaryň goragçysy bolupdyr(4). 1985-nji ýylда arheolog H.Ýusubow Uzboýyň sag kenaryndaky (Demirgazyk-Günbatar Türkmenistan) mazarlyklaryň birinden müsür faýansyndan ýasalan, Iblisiň sakally müsür hudaýy şekillendirilen şelpe

(beýikligi 3,5 sm) tapypdyr. H.Ýusupowyň belleýşi ýaly, ''Şeýle figuralar Müsür taryhyň ähli döwürleri üçin häsiýetli bolupdyr''. Beýleki ýerlerden tapylan müsür hudaýjyklarynda guýrugyň bolmazlygy (diňe birinde kiçijik ösüntgi bar), şol wagtda ''uzboý'' heýkeljiginiň uly we togalagrak guýrugynyň bolmagy gyzyklydyr(5). Türkmeniň zergärçilik sungaty hem müsürlileriň mifologiyasyndaka meñzeş şekillere eýedir. Rus zoology W.S.Zaletaýew 1979-njy ýylда käbir türkmen dagdanlarynyň (aýallaryň döše dakylýan bezeg şaylary □ dogalary) Türkmenistanda ähli ýerde duşýan tomzaklaryň (skarabeýleriň) anyk nusgasy (kopiýasy) bolup durýar diýip ýazýar. Emma Müsürde bu tomzak hormat goýulan keramatly mör-möjek hasaplanypdyr. Skarabeýiň şekilleri b.e.önü III – II müñýyllykda Müsürde giňden ýaýrapdyr we onuň keşbi Gün kultuna meñzeş görlüpdir. W.S.Zaletaýewiň pikirine görä, ''Türkmenistanyň dagdan-skarabeýleri müsürlileriňki bilen deňeşdirilende, örän çylsyrymly we dürli-dürlüdir''(6). Umuman, türkmen dagdanlarynyň ''haýwan äheňleri'', şeýle-de gurbagalaryň, haýfeyklaryň, pyşdyllaryň, tomzaklaryň şekili bolan haly nagyşlary gadymy Müsürde giňden meşhur bolan mifologik äheňleri bilen meñzeşdirler. Munuň hemmesi ýene-de bir gezek türkmen medeniýetini diňe Merkezi Aziýanyň çäginde üzňelikde öwrenmegin bolmaýandygyny görkezýär.Ylymda tutuş gadymy döwrüň dowamynda Merkezi Aziýadan Orta we Ýakyn Gündogara we tersine, etnislaryň köpçülikleyin göçmekleri bolup geçendigi baradaky pikir birnäçe gezek aýdylypdy. Eýýäm antik döwürde halklar özleriniň gelip çykyşlary barada jedel edipdirler. Rim taryhcysy Pompeý Trog skifler □ türkmenleriň ata-babalary barada gürrüň berende, şeýle ýazypdyr: ''Skif taýpasy elmydama gadymy hasaplanypdyr, emma skifler bilen müsürlileriň arasynda uzak waglap gelip çykyşlarynyň gadymylygy barada jedel bolupdyr... skifler müsürlilerden üstün çykypdyrlar we elmydama has gadymy halk bolupdyrlar''. Merkezi Aziýanyň söweşeň halklary hemise gadymy gündogar ýurtlarynda peýda bolupdyrlar we ol ýerde öz patışalyklaryny döredipdirler. Has gadymy döwürlerde Türkmenistanyň çäginde ýasaýan etnislaryň ynamly günbatara hereket edip, Müsüre

ýetendikleri bellidir. Hut Türkmenistanyň gadymy halklary Ýewropany we Aziýany aýratyn tohum at bilen tanyşdyrypdyr. Akademik W.O.Witt ýoneligine ahalteke atlary oubu Assiriýanyň, Müsüriň we Elladanyň beýik ussatlarynyň çeken suratlarynda müdimileşdirilen Orta Aziýanyň ajaýyp atydyr'' diýip ýazypdyr(7). Müsürde hatda has gadymy ''skif'' etnosy ''tahoryň'' ady hem bellige alnandyr. Onuň ady häzir ''togar'' (''duker'', ''tüwer'') türkmen etnoniminde bar. Ramses III (b.e.ö. 1200 oubu 1168 ýý.) belli ýazgysynda etnonim ''tohar'' ''takkeri'' görnüşinde duşýar. Gündogarşynas N.Henningiň pikirine görä, hut toharlar b.e.ö. III müñýylllykda gadymy gündogar zulum ediji döwlet gurluşyny syndyryjylar bolupdyrlar(8). B.e.ö. I müñýylllygyň ortasyndaky çeşmelerde eýýäm Merkezi Aziýa etnoslarynyň Müsüre barmaklary görkezilýär. B.e.ö. V asyrda ahemedileriň Elefantin nil adasynda (Gündogar Müsür) ýerleşen garnizonynyň düzümünde Dargamanyň ýolbaşçylygyndaky Horezm goşunynyb bolandygy görkezilýär(9). Skif-sak esgerleri Müsüriň gämi ekipafynyň düzümünde gulluk edipdirler. Olaryň terrakota heýkelleri bu ýurtda häzir hem duşýar. B.e.ö. IV asyrda parfiýaly Amminaspyň Müsüriň hökümdary bolandygy hem bellidir(10). Parfiýa täjirleri täze eranyň ilkinji asyrlaryna çenli diýen ýaly Müsüre aziýa harytlaryny eltipdirler we ''faraonlaryň ýurdunda'' tutuş gildiyalary emele getiripdirler(11). Orta asyrlarda ýagdaý düýbünden üýtgeýär. VII asyrdan başlap, oguz-türkmenlerinden, gypjaklardan we hazarlardan bolan türki harby serkerdeleri Müsürde esasy hyzmaty ýerine ýetiripdirler. Ähli ýokary harby we harby-edara wezipeleri olaryň eline geçipdir(12). 856-njy ýylda halyf al-Muatasim Müsüriň hökümdary edip, türkmen serkerdesi al-Fatha ibn Hakany belläpdir, emma ol halyfy gorap, tiz wagtda wepat bolupdyr. 866-njy ýylda Müsüriň emeldary edip türkmen serkerdesi Ahmed ibn Tulun bellenilýär, onuň kakasy Tulun bolsa birnäçe ýyllap Merwde ýaşan halyf al-Mamuna gulluga durupdyr. Ahmet ibn Tulun Müsüriň paýtagty Fustat şäherine 866-njy ýylyň 15-nji sentýabrynda gelipdir. Täze hökümdar uly iş geçiripdir: tejribeli (professional) goşun döredýär, göwrümlü suwaryş

(irrigasiýa) işlerini geçirilýär, oba hojalygy ösdürýär, söwdany dürli ýollar bilen goldaýar, Fustatyň demirgazygynda täze şäher gurýar, onda garnizoný yerleşdirýär, häzirki güne çenli saklanan baş metjidi gurdurýar, Bagdad halyflarynyň köşklerine aňyrda dur diýdirýän ajaýyp köşkleri gurdurýar, döwlet salgylaryny azaldýar. Ahmed ibn Tufan öz shaýyny zikgeläp başlaýar we halyfyň adynyň ýanynda öz adyny goýup başlaýar. Müsür senenamaçylary onuň dolandyran döwrünü ''Müsür taryhyň altyn asyry'' diýip atlandyrypdyrlar(13).873-nji ýylда Ahmed ibn Tulun ilkinji hassahanany esaslandyrýar. Onda aýallaryň we erkekleriň hammamlary bolupdyr. Hassahana diňe ilatyň ýoksullar gatlagy üçin niyetlenipdir. Hassalar öz geýimlerini we pullaryny dolandyryja beripdirler, hassahanadan çykanlaryndan soň bolsa, towuk we çörek alypdyrlar. Hassahanada ruhy keselliler (akyllaryndan azaşanlar) üçin ýörite bölüm bolupdyr. Bu lukmançylyk edarasynyň hajatlary üçin ýylда 60 müň dinar goýberilipdir. Köşk metjidinde dermanhana bolupdyr, onda lukman her anna günü kesellileri mugtuna bejeripdir(14). Ahmet ibn Tulun öz döwletinde Müsüri, Siriýany we Palestinany birleşdiripdir. Öz şöhratynyň çür depesindekä, 884-nji ýylда ol ýogalýar, emiriň orny onuň ýigrimi ýaşly ogly Humaraweýhe (884-896-njy ýý.) geçipdir. Bagdad halyfy, Ahmedin ölüminden peýdalanylп, öz goşunyny Müsure sürüyär, emma derbi-dagyn edilýär, ondan soň al-Muwaffak resmi taýdan Müsürde we Siriýada Tulunylaryň häkimini kanunlaşdyrýar, eýýäm soňky halyf Humaraweýhiň gyzyna öýlenýär. Al-Makriziniň shaýatlyk etmegine görä, Humaraweýh ägirt uly at çapyşyklaryny geçiripdir: ''Çapyşyklar halkyň arasynda baýramçylyk hasap edilipdir''(15). Ol örän owadan haýwanat bagyny döredipdir, onda her bir haýwanly kapasanyň ýanynda howdan gurludyr. A.Mes şeýle ýazypdyr: ''Tulunidde Humaraweýh döwründe bu müsür däbi türküleriň güllere bolan hyjuwy bilen bilelikde ony musulman hökümdarlarynyň arasynda bagçylyk boýunça iň uly hünärmene öwrüpdir. Kakasynyň okuň meýdanynda ol gülleriň we agaçlaryň ähli bolup biljek görnüşlerini ekmegi buýrupdyr. Ol ýerde seýrek duşýan sapylan ösümlilikler bolupdyr, mysal üçin, badam erik agajyna

sapylypdyr; bägülliřiň dürli görnüşleri, gyzyl, gögümtıl we sary lotos bolupdyr. Gülleri şekilleriň we sözleriň ýazylyşy görnüşde ekipdirler, bagbanlar elliř gaýcyly hiç bir ýaprak beýlekilerden aýratynlykda çykyp durmaz ýaly, alada etmeli bolupdyrlar. Howuzlar, suw çüwdürimleri, emeli çeşmeler we öñden bar bolan antik müsür bagbançylyk stilindäki pawilionlar, seýil baga has hem görk beripdir''(16).895-nji ýylда Siriýa bolan ýöriş wagtynda Humaraweýh öldürilýär. Häkimlik gezekli-gezegine onuň ogullary Abul-Asakir Jeýsa (895-896-njy ýý.) we Haruna (896-904-nji ýý.) geçipdir. Emma beýik hökümdaryň kiçi ýaşly ogullary döwleti dolandyrmaga ukyply bolmandyrlar, olaryň ikisi hem ýaş wagtlary öldürilýär. Gysga wagtyk tagta Humaraweyhiň dogany Şeýban ibn Ahmet (904-905-nji ýý.) geçýär, emma ol halyf al-Muktafiniň guran döwletini halas edip bilmeýär(17). 0tuz ýylyň dowamynda Müsür we Siriýa bagdat halyfyň golastynda bolýar. Ol tä Müsürde häkimiýet başyna 935-nji ýylда Muhammet Ihşid gelýänçä, emeldarlary öz islegine görä belläpdir. Muhammediň kakasy Tugj Merkezi Aziýanyň oguzlaryndan bolupdyr(18). Ibn Tugj güýcli goşuny tázeden döretmegi başarıyar we öz döwletine Siriýanyň merkezi we günorta böleklerini bireleşdirýär. Ol apbasy halyfy bilen dostluk gatnaşygyny saklapdyr we häkimiýet başyna geçmek isleyän Fatimidleriň güýcli garşydaşy bolupdyr. 936-njy ýylда ol fatimid goşunyny ýeñýär we ony Magrypdan çykarýar. Ihşidler hem edil Tulunidler ýaly, akyllı-başly syýasaty alyp barypdyrlar. Olar edara diwanhanasynda özgertme geçiripdirler, onuň çykdajylaryny has azaldypdyrlar, Müsür muslimanlar tarapyndan basylyp alnanyndan soň, ilkinji gezek, raýat emeldarlaryna hak töläp başlapdyrlar, suwaryş (irrigasiýa) ulgamyň ösmegine we batgalyklary guratmaga ýeterlik üns beripdirler. 946-njy ýylда Muhammet Ihşid ýogalandan soň, Müsürde tagta onuň iki sany kiçi ýaşly oglu geçýär, emma häkim ministr-nubiý Kafuryň elinde jemlenipdir, ol ýogalandan soň, 966-njy ýylда Ihşidler öz güýcilerini ýitiripdirler(19). Basym Müsürde häkimi Fatymylar □ Pygamberiň gyzynyň nebereleri basyp alýarlar we 969-njy ýylда Kahir (Kair) şäheriniň düýbüni tutýarlar. XI asyryň ikinji cărýeginde Ýakyn Gündogara

türkmen-seljuk goşunynyň çozmagy musulman dünýäsiniň etnik kartasyny üýtgedýär. Emma türkmenler Müsüri basyp almandyrlar. Türkmen-seljuk döwletiniň gündogaryndaky syýasy we harby wakalar biraz wagt türki hanlaryny Demiragyk Afrikanyň baý ýerlerini basyp almakdan ünsüni sowupdyr. Arheologik materiallar we ýazuw çeşmeleriniň maglumatlary Müsür hem Seljuk imperiýasynyň ilatly ýerleri bilen gyzgalaňly söwda we medeni alyş-çalşyň bolandygyna şayatlyk edýär(20). 1171-nji ýylda Müsürdäki fatymy halyfy öz goşunlarynda mamlüklary (''ýoluganlary'') ئىýesir düşen oguzlary, gypjaklary, alanlary, peçenegleri giňden ulanan Eýýubylaryň dinastiýasy tarapyndan syndyrylýar. Köneürgenç şasy Jelalleddin 1231-nji ýylda Zakawkazýede ýogalandan soñ, onuň mongol basypalyjylaryna garşı duran batyr esgerleri söweşip Kawkazdan Müsure çenli barypdyrlar we Eýýubylara gulluga durupdyrlar. Hut şolaryň kömegi bilen Mälík Salyh Eýýuby 1244-nji ýylda Ierusalimi basyp alýarlar we tizden Müsure Siriýany birleşdirýär. Türkmen atylarynyň güýji bilen Eýýubylar öz güýclerini ýokary galdyrypdyrlar. Şol wagtda Siriýanyň we Müsüriň taryhy annallarynda (ýyl ýazgylarynda) emir Muizz Izzeddin Aýbeg et-Turkmanyň ady peýda bolýar. Aýbeg Türkmeniň horezm goşunynyň düzümünde gelen bolmagy ahmaldyr. Emma welin, ''Soltan az-Zahir Beýbarsyň durmuş beýany'' atly orta asyr arap halk romanyna laýyklykda, Aýbeg Mosulyň (Yrakda) hökümdary bolupdyr we hatda Müsure harby ýöriş hem edipdir, emma agyr keselden soňra goşuny bilen Müsür soltanyna gulluk etmäge geçmegini makul bilipdir. Mälík salyh Aýbeg döwründe Müsüriň iň abraýly emirleriniň biri bolupdyr. Oňa sultan barka oturmak rugsat edilipdir we hatda onuň üçin aýratyn köşk hem berlipdir(21). Haçanda 1248-nji ýylda fransuz koroly Lýudowik IX (1226-1270-nji ýy.) haç göterijiler bilen bilelikde Müsüriň ýerine baranynda, Aýbeg ýewropaly rysarlary derbi-dagyn etmäge işjeň gatnaşypdyr. Diñe bir 12 müň haç göterijiler däl, eýsem Lýudowigiň özi, korolewa Maragarita we korolyň dogany Alfons hem ýesir düşüpdirler. 1250-nji ýylyň ýazynda Mälík Salyh ýogalýar we onuň aýaly ئىýesir türkmen zenany Şajarat at-Durr Eýýubylaryň köp sanly wekili dinastiýanyň häkimini bermek

islemän, türkmen we gypjak mamlük esgerleriniň goldamagy bilen özünü Müsüriň hökümdary diýip yqlan edýär. Şeýlelikde, ''faraonlaryň ýurdunda'' köp ýüzýyllyklaryň dowamynda mamlük sultanlarynyň häkimiyeti bolýar. Döwletiň atabegi (ýagny goşunyň baş serkerdesi) diýip emir Aýbeg ykrar edilýär. Täze Atabeg sultanyň Kala Jabala köşgüne gelýär we öz wezipesine girişyär. Aýbeg haç götürijileri doly ýok edýär we çozmak gorkusyny aýyrýar. Şajarat at-Turruň buýrugy bilen ýesir düşen fransuzlaryň boşadylmagy uly waka bolupdyr. 40 müň tylla dinar töläp, Fransuz öz korolyny, onuň garyndaşlaryny we rysarlaryny Müsürden alyp gidýär. Haçanda soňky haç göterijiler döwletiň çäginden çykanynda, Müsürde toý başlanýar. Şol wagtda, bagdat halyfy Gündogar musulmanlaryny sultan zenanyň garşysyna küşgürýär we ondan Eýýubylara tagty gaýdyp bermegi talap edýär. Musulman döwletini zenanyň dolandyryandygyna gahar edip, halyf müsürlileriň mertebesini peseldip, eger olaryň ýurdunda erkek adam tapylmasa, Müsure erkek adamy ibermegi söz berýär. Emma mamlükler şeýle edýärler. Aýbeg Şajarat at-Durra öýlenýär. 1250-nji ýylyň 31-nji iýulynda ol hökümdaryň borçlaryny öz üstünden aýyrýar. Ähli türkmen hökümdarlary we mamlükler, olaryň arasynda geljekgi beýik sultan Beýbars hem bolupdyr, Aýbegi Müsüriň sultany diýip yqlan edýärler. Emirler we han-begler Aýbeg Türkmeniň öñünde iki hatara düzülip, baýdaklaryny açypdyrlar. Olar oňa sultanyň geýimlerini geýdirip, ata mündürdipdirler. Surnaýlar çalnyp, deprekler kakylypdyr. Aýbeg öz egindeşleriniň öñünden geçeninden soñ, her bir emir oňa wepadarlyk kasamyny içipdir. 1250-nji ýylyň awgustynyň başynda ''Al-malik al-muizz Aýbeg at-Turkmen (Şöhratlandyrýan hökümdar Aýbeg Türkmen'') ady bilen tagta geçipdir (22). Ol halyfa özünü Müsürde tagta geçendigi barada hat üsti bilen habar beripdir. Onuň şahsy mamlükleri oňa ''muizzi'' diýip atlandyryp başlapdyrlar we öz hökümdarlaryny her tarapdan goldapdyrlar. Emma halyf tarapyndan küşgürilýän Müsüriň ilaty tagda Eýýubylaryň neberesiniň oturmagyny talap edip başlapdyrlar. Mamlük emirleri eglişik edipdirler we tagta 8 ýaşly Ýemenli Mälik Aşraf Muzaffareddin Musany oturdypdyrlar. Türk professory B. Uçok bu barada şeýle ýazýar:

''Müsürde täsin ýagdaý emele gelýär: sultanyň tagtyny birbada iki adam eýeleýär □ eýýuby Mälik Aşraf we mamlük-türkmen Izz-ad-din Aýbeg. Bu hökümdarlaryň atlary bilen teñneler zikgelenýär, olar bilelikde anna hutbasynda ýatlanylýpdyr. Bu diarhiýada Mälik Aşraf diñe nominal hökümdar boludyr, döwlet işlerini bolsa Aýbegiň diñe özi çözüpdir''(23). Eýýubylar Müsüri ýitirendiklerine düşünipdiler. Şonuň üçin, olaryň bir wekili ýurdy gaýtaryp almak üçin fransuzlar bilen ylalaşyk baglanyşypdyr we öz köp sanly garyndaşlaryny çagyrypdyr. Äpet goşun Müsure tarap süýşüpdir. 1252-nji ýylyň 19-njy ýanwarynda Kairiň eteginde uly söweş bolupdir. Siriýa goşunlary mamlükleri gysyp, eýýäm şäher derwezelerine ýakyn barypdyrlar diýen ýaly. Emma sultan Aýbegiň we emir Oktaýyň şahsy gahrymançylygy netijesinde, olar garşıydaşlarynyň birnäçe iri harby serkerdelerini ýesir alýarlar we ýok edýärler, mamlükler ruhy taýdan galkynýarlar. Olar aýgytly çozuşa başlaýarlar we siriýalylary derbi-dagyn edýärler. Aýbeg Türkmen Kaire uly ýeňiş bilen giripdir. Şol döwürden başlap, ähli buýrukarda we şaylarda diñe onuň ady görkezilip başlanypdyr(24). Ilkinji mamlük sultany öz dinastiýasyny Bahry diýip atlandyrypdyr, sebäbi mamlük kazarmalary Niliň adalarynyň birinde ýerleşipdir (Bahr – «Uly derýa»). 1257-nji ýylda Aýbeg ýogalandan soň, tagty iki ýyllap onuň oglы Mansur Nureddin Aly eýeläpdır, 1259-njy ýylda bolsa tagta Muzaffar Seýfeddin Gutuz geçýär. Ol 1260-njy ýylda Mesopotamiýanyň golaýynda mongol goşunyny derbi-dagyn edipdir. Şol ýylda mamlük tagtyna mamlükleriň Müsürde dolandyran wagtynyň bütin taryhyndaky iň bir görnüklo sultanlarynyň biri tagta geçýär we türki halklaryna 300 ýylyň dowamında diýen ýaly şäriksiz häkimi üpjün edýär. Bu beýik hökümdaryň terjimehalynда has anygrak durup geçmek gerek. Onuň doly ady: az-Zahir (aýdyň), gorkmazak ýolbars, dünýäni basyp alan Rukneddin Beýbars ibn Abdylla al-Bunduktari as-Salihi an-Najmi al-Eýubi at-Týurki (1260-1277-nji ýy. hökümdarlyk eden ýyllary) □ Misriň (Müsüriň), Şamyň (Siriýanyň) we Hijazyň sultany. Bu hakyky ady Beýbars (''barslaryň baştutany'') bolan sultanyň başga-da derejeleri (titullary) bolupdir □ ''iki halyfyň işlerini dolandyryjy'', ''Abbasylar halyfatynyň

öwüsginini gaýtaryp beriji'', ''ähli musulmanlaryň emiriniň deň mirasdary'' we beýlekiler.Soltan Beýbars   köp sanly türkmen esgerleriniň biri. Ol XIII asyrda ýaş wagty Ýewraziýa sähralyklarynda mongollar tarapyndan tutulýar we gul edilip satylýar. Arap taryhcysy al-Aýniniň belleýsi ýaly, ýesir alnan oguzlar we gypjaklar ''Siriýa we Müsür ýerlerine äkidilipdir''.Damask bazarynda 14 ýaşly Beýbarsy (1225-nji ýylда dogulýar) türkmen emiri Aýtegin al-Bunduktar (näme üçin Beýbars al-Buntuktar diýip atlandyrylyandygynyň sebäbi satyn alýar we ýetginjegi mamlükleriň goşunyna goşýar. Ýörite harby taýyarlygy geçen Beýbars öz şahsy zehininiň netijesinde, derrew öñe saýlanýar we söweş meýdanynda görlüp-eşidilmedik batyrlyk görkezýär. Mansur döwründe haç göterijiler bilen söweşde 25 ýaşly Beýbars Fransiýanyň korolyny ýesir alyp, eýýäm özünü zehinli serkerde hökmünde görkezýär(25).Beýbars gadymy we bir wagt hazarýaka sähralyklarynda agalyk eden oguz urugy bolan burjogludan gelip çykypdyr. Rus ýylýazgylary bu urugy Burçewiler barada aýdylanda bolsa, oguz we gypjak gadymy ýadygärlikleri öwreniji S.A.Pletnýowa olaryň gypjaklar däldigini ýörite belleýär. Kaýf, taryh, dokuzoba, burjogly ýaly taýpalary uly oguz-türkmen birleşiginiň düzümne giripdirler. XI asyryň ahyrynda haçanda Ýewraziýa sähralyklaryndaky oguz ýerlerine gypjaklar dökülende, oguz taýpalary gelmişekler bilen birleşikdeş hökmünde birleşipdirler we taýpalaryň täze gypjak birleşmesiniň çep (günbatar) ganatyny emele getiripdirler. Beýbarsyň burjogly urugyndan gelip çykmagy soltanyň döwürdeşleri we soňky müsür taryhçary tarapyndan anyk bellenilýär. Belli bolşy ýaly, mamlükleriň taryhyna we anyk soltan Beýbarsyň hökümdarlygyna öz işlerini Ibn Uasil (1207-1297), Ibn Şaddad (1217-1285), Ibn Abduzahir (1223-1292), Beýbars ad-Daudar (1325-nji ýylда ýogalýar), an-Nuaýri (1331-nji ýylда ýogalýar), Ibn Aýbeg ad-Daudari (XIV asyryň birinji ýarymy), Ibn Tañryberdi (1311-nji ýylда dogulýar), Al-Makrizi (1356-1441), al-Ýunini (XIV a.), Al-Aýni (1361-1451), Ibn Iýas (1448-1524) we beýlekiler bagışlapdyrlar. Taryhy makalalar